

DONATAS BRANDIŠAUSKAS

Vilniaus universitetas

ĮVIETINTA SĖKMĖ IR GALIA: RYTŲ SIBIRO AUTOCHTONŲ OROČENŲ-EVENKŲ POSOVIETINIO KRAŠTOVAIZDŽIO PATIRTYS

Emplaced Power and Luck: Perception of landscape
by Orochen-Evenki reindeer herders and hunters in East Siberia

SUMMARY

This article is a continuation of previous publication elaborating on Orochen-Evenki notions of luck and power and showing the indigenous interactions with other humans and non-humans and taiga places. By ethnographic and comparative analysis, this article aims to investigate how reindeer herders and hunters of East Siberia perceive landscape in a post-Soviet environment. A previous article showed that ambivalent power interactions can be analyzed through indigenous knowledge, skills, empathy and various subsistence strategies. This article mainly analyzes how power and luck can be seen as an emplaced relation. It argues that this aspect is underrepresented in worldwide ethnographic studies of landscape.

SANTRAUKA

Šis straipsnis tęsia ankstesnėje publikacijoje apžvelgtas oročenų-evenkų sėkmės bei galios sampratų raiškas, kurios atskleidžia autochtonų santykius su kitais žmogiškais ir nežmogiškais asmenimis ir taigos vietovėmis. Pasielkiant etnografinius ir lyginamuosius šaltinius, šiame straipsnyje analizuojama, kaip Rytų Sibiro elnių augintojai ir medžiotojai oročėnai-evenkai suvokia posovietinį kraštovaizdį. Didžiausias dėmesys ankstesnėje publikacijoje buvo skiriamas ambivalentiškiems galios veiksams (bendradarbiavimo ir agresijos), apžvelgiama, kaip pragyvenimo sėkmė pasiekama per įgūdžius, žinias, diskurso strategijas ir empatiją. Šiame straipsnyje parodoma, kad galios ir sėkmės patirtis galima analizuoti ne tik per veiksmus, bet ir per kraštovaizdžio suvokimą. Straipsnyje teigiama, kad ambivalentiškos galios patirtys yra nepakankamai atspindėtos etnografinėse kraštovaizdžio studijose.

RAKTAŽODŽIAI: galia, sėkmė, asmens samprata, oročėnai-evenkai, elnių ganytojai ir medžiotojai, Šiaurės antropologija.
KEY WORDS: power, luck, personhood, Orochen-Evenki, reindeer herders and hunters, Anthropology of the North.

IVADAS

Skirtingai nuo vakarietišku sampratų, oročėnų galios raiška neapsiriboja vien tik žmonėmis, bet yra būdinga santykiams tarp žmonių, gyvūnų ir dvasių, susijusių su skirtingomis vietovėmis bei materialiais objektais ir sėkmės patirtimis¹. Visos išvardintos būtybės oročėnų realybėje gali būti „kitais asmenimis“, turinčiais savo intencijas bei suvokimą, o su jais žmonės kuria ir palaiko socialinius santykius. Šiame straipsnyje siekiu pademonstruoti, kad oročėnų kraštovazdžio suvokimas yra aktyvus kultūrinis procesas, neatsietas nuo jų pačių veiksmų ir įsitraukimo į kasdienes ekonomines praktikas, kaip medžioklė ir elnių ganymas². Šis kraštovaizdis pertekia politinius ir socialinius konfliktus ar praeities įvykius, šitaip teigiamai ir neigiamai paveikdamas šiandienos žmonių gyvenimus. Su tokiais vietomis yra palaikomas ne tik aktyvūs socialiniai ir ritualiniai santykiai, jos gali reaguoti į žmonių veiksmus ir sąlygoti sėkmės patirtis. Žmogus multisensoriškai prisiderina ne tik prie gyvūnų gyvenamųjų vietų, bet ir prie dvasių, siekdamas palaikyti gerovę ar užsitikrinti pragyvenimo praktikų sėkmę.

Žlugus centralizuotai resursų paskirstymo sistemai kaimiškuose Rytų Sibiro rajonuose, vienas svarbiausių autochtonų prisitaikymo prie šių pokyčių būdų yra išgyvenimui tinkamų taigos teritorijų įsisavinimas, kolektyvinių ūkių elnių bandų privatizavimas ir naudojimas gamtiniais resursais. Konkuruodami dėl medžioklės bei elnių ganyto teritorijų ir galimybės išgyventi, visi kaimuose

gyvenantys žmonės, buvę kolūkių bei ūkių darbuotojai, ėmė ieškoti alternatyvių pragyvenimo išteklių ir naudotis taigos gėrybėmis. Nepastovioje bei nuspėjamoje posovietinėje aplinkoje oročėnų-evenkų medžiotojų bei elnių augintojų pragyvenimo sėkmė ėmė priklausyti nuo jų sugebėjimo sukurti abipusių mainų santykių tinklą tarp žmonių, gyvūnų ir dvasių-šeimininkų bei gebėjimo pritaikyti taigoje pragyventi padedančius bei gerovę užtikrinančius įgūdžius bei žinias. Šiame kontekste sėkmės ir galios sampratos pasidarė svarbios suvokiant autochtonų resursų įsisavinimo strategijas.

Dauguma oročėnų-evenkų gyvena sėsliai nuo XX a. trečiojo dešimtmečio jiems sovietų valdžios įkurtuose kaimuose, kuriuose jie sudaro gyventojų mažumą. Prievartinis sėslumas buvo viena iš sovietų valdžios tęstų dar Rusijos caro taikytų administracinių politikų, kuriomis siekta apriboti Sibiro autochtonams būdingą klajoklinį gyvenimą. Šias pastangas pratęsė kolektyvizacija, elnių bandų konfiskavimas, vaikų apgyvendinimas internatuose, religinis ir kultūrinis persekiojimas ir ritualinių lyderių įkalinimas. Oročėnų-evenkų šeimos, vaikai ir moterys ėmė gyventi jiems surėstuose mediniuose namuose, tuo tarpu vyrai buvo įdarbinami kolektyviniuose ūkiuose ir ganė elnių bandas, klajokliškai gyvendami tolimose taigos vietovėse.

Sovietų valstybės infrastruktūros žlugimas, liberali Rusijos prezidento Boriso Jelcino politika negausių Rusijos šiaurės tautų atžvilgiu ir XX a. paskutiniajame

dešimtmetyje vykdyta privatizacija oro-čėnamams-evenkams suteikė galimybę tapti kolūkio elnių ir medžioklės ūkių savininkais ir panaudoti kolūkio taigos teritorijas savarankiškoms pragyvenimo veikloms plėtoti. Aktyviausių oročėnų-evenkų sukurtų klando bendruomenių nariai vėl sugrįžo į taigą ganyti elnių bei medžioti laukinių žvėrių (laukinių elnių, briedžių, tauriųjų elnių, lokių ir stimų) maistui, o žiemą medžiojami kailiniai žvėreliai tapo svarbiausiu grynųjų pinigų šaltiniu ne tik autochtonams, bet ir visiems kaimiškų vietovių gyventojams. Sabalų, voverių ir lūšių kailiai šiandien yra noriai superkami atvykstančių verslininkų, kurie eksportuoja šias gėrybes į Kinijos ir Europos kailių aukcionus. Naminiai elniai tarnauja autochtonams medžiojant kalnų taigoje atšiauriomis sąlygomis. Šie itin atsparūs ir universalūs transporto gyvūnai yra nepakeičiami pervežant stovyklos mantą, sumedžiotų gyvūnų mėsą, neretai atvejais jais jodinėjama. Elnias prasimaitina gana skurdžioje aplinkoje aukštikalnėse ir puikiai juda užpelkėjusiu, kalnuotu ar miškingu kraštovaizdžiu. Šiauriniams regionams netekus valstybės dotacijų, visi kaimo gyventojai atsisuko į taigą ieškodami visko, kas turi rinkos kainą arba gali būti maisto ir

vaistų šaltiniu. Žmonės ėmė varžytis dėl medžioklės bei ganymo teritorijų ir pragyvenimo sėkmės galimybių. Tokioje nepastovioje posovietinėje aplinkoje oročėnų-evenkų gyvenimas ėmė priklausyti nuo žmonių gebėjimo sukurti abipusių santykių tinklus ne tik tarp jų pačių, bet ir gyvūnų ir dvasių-šeimininkų, taip pat panaudoti įvairius, pragyventi taigoje padedančius įgūdžius, žinias ir strategijas. Šios strategijos apima kalbėjimo būdus, slepiamus veiksmus, viešas ritualines apeigas, taigos ženklumą ir naujų ritualinių vietų kūrimą. Šiandieninėje konkurencingoje aplinkoje oročėnai-evenkai stengiasi įvaldyti skirtingas taigos vietas bei naminius gyvūnus ir siekia, bendradarbiaudami su nežmogiškomis būtybėmis, užsitikrinti sau sėkmę. Norimus medžioklės rezultatus galima pasiekti tokiomis agresyviomis priemonėmis kaip brakonieravimas. Oročėnų-evenkų pragyvenimo sėkmė neatsiejama nuo jų sugebėjimų savo pragyvenimo praktikas pritaikyti prie nuolat kintančios aplinkos, sezoniškumo, gyvūnų judėjimo bei su dvasiomis-šeimininkais siejamų vietų taip, kad žmogus visada būtų tinkamu laiku ir tinkamoje vietoje ir galėtų išnaudoti įvairias galimybes išgyventi.

ĮVIETINTAS KRAŠTOVAIZDIS: PASAKOJIMAI, IŠGYVENIMAI IR GYVENAMOSIOS VIETOS – BIKIT

Daugelis antropologų parodo, kad žmonių lokalumo suvokimas yra ne pasyvus, universalus ir abstraktus, o dinamiškas kultūrinis procesas³. Etnografiniais pavyzdžiais jie demonstruoja, kad kraštovaizdžio suvokimas yra neatsieja-

mas nuo žmonių įsigyvenimo tose vietovėse patirties, asmeninių žinių ir gyvenimo istorijų, kurios yra glaudžiai tarpusavyje susijusios. Šiaurės Amerikos indėnus apačius tyrinėjantis antropologas Keithas Basso puikiai iliustruoja, kaip

vietos yra įgyvinamos žmonių pasakojamose istorijose apie jas⁴. Apačių suvokimu, vietos suteikia gyvybę jose besilankančių žmonių mintims ir jausmams. Kraštovaizdis apibūdinamas kaip atskirų „mentalinių vaizdinių“ derinys. Juos perteikia vietovardžiai, talpinantys praeityje atsiradusias, bet ligšiol žmonėms reikšmingas, pamokančias istorijas⁵. Išties, oročėnų-evenkų vietų „sukūrimas“, kai tam tikroms vietoms suteikiamos iš asmeninės patirties kylančios prasmės, yra dinamiško socialinio bei kognityvinio proceso rezultatas. Žinių apie kraštovaizdį oročėnai-evenkai įgyja per aktyvų, praktinį ir sąmoningą įsitraukimą į savo gyvenamą aplinką, kurią sudaro ir bendruomeniškumu grindžiamų abipusių santykių tarp žmonių ir nežmonių laukas⁶. Vietos suvokimas neatsiejamas nuo nuolat kintančių žmogaus išgyvenimų, susijusių su ta vieta. Filosofas Edwardas Casey nurodo, kad vietiškumas gali būti laikomas pagrindine patirties išraiškos forma, nusakančia asmenybės, erdvės ir laiko susiliejamą⁷. Etnografijoje autochtonų vietos pajautimas neretai susijęs su vietų perteikiamomis vertybėmis, teigiamomis emocijomis, tokiomis kaip „dorovės ugdymas“, „išmintis“, „dalinimasis“ ar „pagarba“⁸. Basso demonstruoja, kaip vietinė išmintis išskyla per įsigyvenimo praktikas, apimančias „išgyventas patirtis“, kurias žmonės palaiko su tomis vietomis⁹.

Kraštovaizdis įprasminamas per pasakojimus ir atminties išraiškas, kurios savo ruožtu sąlygoja žmonių kasdienes veiklas¹⁰. Kaip pažymi Jamesas Weineris, kalba nėra vien tik neutralus įrankis, naudojamas apibūdinti išoriniam pasau-

liui, tačiau yra ir to pasaulio sudedamoji dalis¹¹. Pasak oročėnų-evenkų, ištarti žodžiai gali būti „geros“ arba „blogos“ energijos talpyklos, galinčios paveikti žmones¹². Oročėnų-evenkų epinių pasakojimų deklamavimas leidžia klausytojams nugalėti sunkumus¹³. Neretai, norint išsaugoti sėkmę, į žmogų kreipiamasi slapyvardžiu ir vengiama kreiptis „tikru vardu“, nes tikras vardas slepia žmogaus galią arba sielą (*dusha*)¹⁴.

Oročėnų-evenkų medžiotojų ir elnių augintojų sampratoje tiek gyvūnai, tiek žmonės sukuria savo „gyvenamąsias vietas“, kurios vadinamos *bikit*¹⁵. Medžiotojai dažnai vartoja žodį *bikit*, kasdienėje kalboje nusakydami medžiojamo gyvūno ar grupės gyvūnų – vilkų, lokių, sabalų, voverių, triušių ar prijaukintų šiaurinių elnių gyvenamąsias vietas. Rusų etnografas Arkadijus Anisimovas rašo, kad evenkai, kaip ir daugelis Sibiro medžiotojų tautų, skirtingas vietas ir erdves priskiria tam tikriems gyvūnams¹⁶. Žinios apie tokias vietas gaunamos tik atlikus gyvūnų judėjimo takų stebėjimus, ištyrinėjus jų paliktus pėdsakus ir kitokius taigos paviršiuje ar ant augmenijos paliktus ženklus. Medžiotojas, beveik kasdien nueidamas po 30 kilometrų ir besižvalgydamas naminių elnių taigoje, „nuskaito“ visą informaciją apie laukinius gyvūnus – jų individualius charakterius, socialinį gyvenimą ir pomėgius. Tuomet medžiotojai stengiasi priderinti savo veiksmus, kasdienines praktikas ar judėjimą prie medžiojamo gyvūno „gyvenamosios vietos“ *bikit*, kad užsitikrintų medžioklės sėkmę. Žmogus varžosi su gyvūnu slėpdamas savo ketinimus ir veiksmus bei atitinkamai derindamas

savo judėjimą prie gyvenamosios vietos. Naudodamas tam tikras kalbėsenos ir elgsenos strategijas, jis geba nuslėpti savo emocijas ir veiksmus, tikėdamas, kad gyvūnai ar vietos gali reaguoti į žmonių veiksmus. Kaip teigia Andersonas, „jų [evenkų ganytojų] veiksmai, motyvai ir siekiai yra nežmogiškų būtybių suprantami ir į juos reaguojama.“¹⁷ Taigi medžiotojai siekia neišbaidyti gyvūnų iš jų gyvenamųjų vietų, o išėję į medžioklę jie sumaniai priderina savo judesius ar veiklas stovyklavietėje. Medžioklės sėkmė priklauso nuo vaikščiojimo, kalbėsenos būdo ir pėdsakų palikimo ar slėpimo strategijų, kurios laikomos dalimi medžioklės varžytuvių su žvėrimis. Negana to, norėdamas ir toliau turėti progų patirti sėkmę tam tikrose vietovėse, medžiotojas ir elnių augintojas privalo bendradarbiauti su dvasia-šeimininku per kasdienes ritualines atnašavimo ar pagarbos praktikas. Senyvo amžiaus medžiotojai pasakoja, kad *bikit* yra „dvasios ūkis“, tad žmogus, naudodamas kraštovaizdį savo pragyvenimo reikmėms, privalo skaitytis su dvasia-šeimininku. Toks prisiderinimas prie taigos vietovių ir jų gyventojų kartu su ritualinėmis praktikomis palaikomais kontaktais su dvasiomis-šeimininkais ir sėkmės patirtys sąlygoja „gyvenamosios vietos“ sukūrimą t. y. „įsigyvenimą vietoje“. Įvietintas per žmogaus veiklas kraštovaizdis gali būti laikomas nepriklausomu veiksniu, darančiu įtaką kitų žmonių gyvenimams. Panašiai medžiotojas gali suteikti savo energiją pagamintam įrankiui. Tokie pagaminti daiktai gali tapti nepriklausomais veiksniais, teigiamai arba neigiamai paveikiančiais jais besinaudojančius

žmones. Kaip rašo etnologė Galina Varlamova, anot Amūro krašto ir Sakha respublikos evenkų, kiekvienas naujas pagaminto įrankio naudotojas gali daiktams suteikti savo tapatybę arba paveldėti ankstesnio naudotojo lemtį¹⁸. Nerečiau pasitaiko, kad medžiotojai ar elnių augintojai apleidžia vietą dėl virtinės patiriamų nesėkmių, vaidenimosi arba jei toje vietovėje pasirodo lokys¹⁹.

Kita vertus, socialinių mokslų teoretikai aiškina, kad vietos patyrimas neatšiejamas nuo socialinio konteksto ar konfliktų²⁰. Filosofas Michaelis Foucault vaizdingai iliustruoja, kaip kuriant tam tikras vietas Vakarų visuomenėse siekiama perteikti galią ir kontrolės intencijas²¹. Foucault atskleidžia, kaip galios išraiška įvairiose institucijose, tokiose kaip ligoninės ar kalėjimai, sąlygoja žmogaus „išgyventas patirtis“²². Išties, posovietinis kraštovaizdis itin paveiktas pramoninės veiklos, kasyklų, karinių bazių, teršalų, gaisrų daromos žalos. Kraštovaizdyje taip pat gausu vietų, susijusių su tokiais žmonių tragiškais išgyvenimais kaip žmogžudystės, atsitiktinės mirtys ar nelaimingi nutikimai. Šios nesėkmės vietos ir pasikartojančios nelaimės nuolat reikalauja medžiotojų ir elnių augintojų budrumo. Oročėnų-evenkų „gyvenamoji vieta“ apima ne tik geografines teritorijas, bet ir socialinių santykių lauką, aprėpiantį kolonijų santykių istoriją, globalines įtakas ir rinkas, įvairias vyriausybines ir industrializacijos formas²³. Šiame kontekste medžiotojai ir elnių augintojai įvietina kraštovaizdį siekdami bendradarbiauti su įvairių vietovių dvasiomis-šeimininkais, prisiimdami moralinę atsakomybę ir trokšdami

užtikrinti sėkmę. Tačiau posovietinėje konkurencinėje kovoje neretai medžiotojai nepaiso taigos etikos ar elgiasi nepagarbiai su medžiojamų gyvūnų liekanomis, šitaip „sugadindami vietą“, kuri gali būti nesėkminga kitiems medžiotojams. Išgyvenamos nesėkmės skatina medžiotojus vengti šių vietų. Pasak Sergejaus Shirokogoroffo, tungusai (evenkai) vengdavo tam tikrų vietų dėl neigiamos dvasių įtakos. Jeigu praėjus tam tikram laikui dvasios buvimas nebėra pastebimas, vieta įgaudavo savo ankstesnį saugumą²⁴.

Posovietinė politika, suteikdama žmonėms galimybę naudoti taigos teritorijas pragyvenimo praktikoms, paskatino aršią konkurenciją tarp valstybės tarnautojų, verslininkų ir vietinių gyventojų. Medžiotojai ir elnių augintojai, siek-

dami sėkmingai plėtoti savo ekonomines praktikas taigoje, konkuruoja su vietiniais verslininkais ir valdininkais pasitelkdami įvairias agresyvias strategijas. Šiomis aplinkybėmis, siekiant pasisavinti tenykštes vietas ir apsisaugoti nuo neigiamų pasekmių, vis svarbesnė tampa dvasių pagalba, užtikrinama ritualinėmis praktikomis²⁵. Tuo tarpu gerai matomi praeities elnių augintojų ir medžiotojų palikti pėdsakai (laidojimo įrankiai, sandėliai, stovyklavietės ar takai) taip pat suvokiami kaip „energijos“, arba „galios“ įvietinimo buveinės, todėl tikėtinai veikia žmonių gyvenimus. Oročėnai-evenkai tiki, kad perima tokias vietas iš valstybės valdymo ir kontrolės, ir, tęsdami mainų santykius su dvasiomis-šeimininkais, legitimuoja šių vietų naudojimą ekonominėms reikmėms.

RITUALINIS KRAŠTOVAIZDIS: DVASIOS-ŠEIMININKAI, ARENKI IR SENSORINIS SUVOKIMAS

Kaip ir daugelio Sibiro tautų etnografijoje atspindinčiose sampratose, autochtonai tiki, kad kiekviena vieta turi savo dvasią-šeimininką (*dukh khoziain*), valdančią tas vietas, ten gyvenančius gyvūnus ar materialius objektus²⁶. Šiandien oročėnai-evenkai daugelį savo nesėkmių ir sveikatos problemų sieja su nutrūkusiomis ritualinėmis praktikomis, kai daugiau nei pusšimtį sovietų valdymo metų žmonės buvo apleidę įvairiose vietovėse gyvenančias dvasias-šeimininkus ir neaukojo jiems aukų ir neatlikinėjo pagarbą išreiškiančių veiksnių. Anot medžiotojų ir elnių augintojų liudijimų, buvusios stovyklavietės, ritualinių praktiškų ar įvykusių tragedijų vietos toliau veikia

žmogaus ar net giminės gyvenimus. Tokios vietos, pasak jų, „turi blogą energiją“ (*plokhuuu energiuu*) arba jose gyvena „piktoji dvasia“ (*zloi dukh*). Jeigu ritualais, dovanomis ar aukomis nepavyksta užmegzti žmogaus ir dvasių abipusių santykių, šios vietos gali būti pavojingos ten besilankantiems žmonėms. Šiandien, trūkstant medžioklės plotų, šių vietų vengimas sukuria dar didesnę įtampą. Pavykus sukurti palankius santykius su šių vietovių dvasiomis-šeimininkais, gerovė yra užsitikrinama ilgesniam laikui. Ilgai trunkanti sėkminga veikla tam tikroje vietoje suteikia šiai vietai naują tapatybę. Anot oročėnų-evenkų, senos stovyklavietės, piešiniais išmargintų oų

vietovės, žmogaus rankomis pagaminti daiktai, taip pat ir naujai įkurtos ritualinės vietos turi anksčiau jose veikusią ar tebeveikiančią žmonių arba nežmogišką būtybių galią. Taigi tokios vietovės gali mai veikia šiandien jomis besinaudojančių žmonių gyvenimus. Medžiotojai ir augintojai ėmė atvirai kalbėti apie „jėgos vietas“ (*mesta sily*), kuriose gyvena įvairios nežmogiškos būtybės, su kuriomis žmonės privalo elgtis ypatingai. Užbaikalėje tam tikras vietas visi gyventojai vadina „šamaninėmis“ (*shamanic*) vietomis. Visame Sibire šis terminas perteikia „galios“ ar „šventumo“, būdingų vietovei ar daiktui, idėjas: „šamano akmuo“, „šamano perėja“, „šamano medis“, „šamano kalnas“, „šamano piešiniai“. Žmonės liudija gausius tose vietovėse įvykusius nutikimus bei potyrius, tad keliaujantys pro jas visada sustoja parodyti deramą pagarbą ir palikti auką.

Tarp medžiotojų, elnių augintojų ir kaimų gyventojų yra paplitęs tikėjimas, kad taigoje yra gausu dvasių, vadinamų *arenki*, kurios veikia skirtingas taigos vietas lankančius žmones. *Arenki* dvasių oročėnai tapatina su medžiotojų ar ganytojų sielomis, kurios dėl staigios mirties ar neatlikus sielos išlydėtuvių ritualų nepasiekia mirusiųjų pasaulio. Tokios sielos pasilieka šiame pasaulyje ir būna tiek geranoriškos, tiek piktavališkos²⁷. Pasak elnių ganytojų, dėl sovietmečiu vykdyto ritualinių praktikų draudimo tokios sielų išlydėtuvių į mirusiųjų pasaulį (O. *buny*) nebuvo atliekamos. Negana to, ankstyvuojū sovietinio režimo laikotarpiu, padedant jų pačių šeimos nariais, buvo nužudyti keli šamanai, o kiti žuvo per sovietų vykdytas represijas. Tragiškos žūtys skirtingose vietose lėmė,

kad įvairiose kraštovaizdžio vietose atsirado šių dvasių, kurios labai pavojingos gyviesiems. Tokios vietos yra „blogos vietos“, galinčios pareikalauti naujų aukų²⁸. Manoma, kad *arenki* gali veikti ir vietos dvasios-šeimininko vardu, tačiau dažniausiai prieš žmones jos veikia savarankiškai. Negana to, šios dvasios (O. *arenkil*) gali būti tokios galingos, kad pajėgtų tapti tam tikro kalno šeimininkėmis²⁹. Kaimuose plačiai paplitusios kalbos, kad „šias dvasias nuraminti“ galima atliekant ritualines praktikas.

Medžiotojai ir elnių augintojai kuria įvairius objektus, pavyzdžiui, taigoje randamus drožinius, kad į juos pasikviestų ir išlaikytų tokią dvasią. Etnografas Anatolii Mazin pasakoja, kaip evenkai piktas dvasias naikindavo priviliodami jas į tam tikrus objektus³⁰. Dabartinėmis konkurencinėmis sąlygomis elnių augintojai ir medžiotojai įvietina savo pačių „energiją“, įkurdami daugybę ritualinių vietų savo medžioklės ir ganymo teritorijose. Tokios matomos žmonių ir dvasių-šeimininkų santykių ritualinės vietos galimai išpėja atvykėlius į šias teritorijas, kad jų neigiama veikla susilauks dvasių atpildo. Taigi dėl agresyvaus arba ritualiniu bendradarbiavimu grįsto žmogaus elgesio tam tikros vietovės gali būti suvokiamos skirtingai.

Tiurkiškai kalbančių Sibiro tautų etnografijoje galima rasti pasakojimų apie herojų sukuriamas vietas ir šių herojų tapimą tų vietų šeimininkais³¹. Vietos suvokiamos kaip gyvi organizmai: jos gali veikti, būti veikiamos ir turėti galią ar net augti³². Sibiro etnografai tam tikras Sibiro autochtonų vietas vadina „šventomis“, susijusiomis su „dvasinėmis galiomis“. Čia autochtonai per amžius atliko ritua-

lus, tikėdamiesi pragyvenimo praktiškų sėkmės ir gerovės³³. Daugelio autochtonų etnografiniai pavyzdžiai taip pat atskleidžia, kad žmonės sąveikauja su protėvių galiomis bei kraštovaizdyje įvietintomis dvasiomis³⁴. Tokios dvasios, gyvenančios kraštovaizdyje, laikomos žmonių pagalbinkėmis, padedančiomis gauti maisto, patariančiomis ir apsaugančiomis³⁵.

Tačiau būtų klaidinga teigti, kad oro-čėnai-evenkai vietą suvokia tik kaip statišką ir nekintantį dalyką. Net ir „jėgos vietos“ (*mesta sily*), kurios turi vardus ir išsčius šimtmečius oročėnams-evenkams žinomos kaip turinčios savo dvasias-šeimininkus, gali „nustoti veikti“. Oročėnų-evenkų medžiotojai pasakoja, kad tokios jėgos vietos, kaip kad piešiniai išmargintos olos, gydantis šaltinių vanduo arba „akmens aliejus“, žinomas kaip *mumio*, gali nustoti „piešti“ ar persikelti kitur arba pasislėpti³⁶. Oročėnai-evenkai byloja, kaip svarbi medžioklės sėkmę užtikrinanti vieta – Dolgano urvas, esantis Šiaurės Buriatijoje, neteko savo galių dėl geologiniais tyrinėjimais jam padarytos žalos. Išties, žmonės pastebi, kad dvasios šeimininkai kai kur nustojo veikti, kai miškų gaisrai sunaikino senuosius palaidojimus. Taigi dėl neigiamos žmogaus veiklos įtakos kai kurios vietos gali nustoti būti „palankios“ ir *išnykti*. Kaip pažymi Shirokogoroffas, tam tikros dvasios, anot tungusų, juda savo keliais įeidamos į įvairius objektus ir išeidamos iš

jų, arba kartais žmonės jas įvilioja į įvairius daiktus³⁷. Žmonių pakviestos ar prisiviliotos dvasios apsistoja tam tikruose objektuose ir, siekiant patenkinti jų poreikius, ten būna saugomos. Todėl bet kuri geografinė vieta, medis, gyvūnas, žmogus, meno kūrinys ar organo dalis gali tapti šio įsivietinimo erdve³⁸.

Dvasių-šeimininkų veiklą žmonės gali pajusti rega, uosle, klausa bei kitais savo kūno pojūčiais. Tam tikros urvų, ežerų ar uolingos vietovės yra suvokiamos kaip dvasių-šeimininkų buveinės. Medžiotojai ir augintojai, lankydami tokias vietoves, susiduria su dvasiomis-šeimininkais: žmonės vaizdžiai pasakoja savo susitikimus su dvasia-šeimininku, girdėtus garsus, kvapus ir kitus potyrius. Anot žmonių, dvasios-šeimininkai su žmonėmis bendrauja per piešinius, randamus ant uolų, kai tose vietose besilankantiems rodomi skirtingi vaizdiniai. Medžiotojai, augintojai ir kaimo žmonės tiki, kad šios būtybės jiems gali padėti arba pakenkti. Vietinių žmonių bendravimas su įvairių vietovių dvasiomis priima jiems apie jų asmenines patirtis, sąlygoja kritinius gyvenimo įvykius, skatina abipusius ryšius ir neša sėkmę arba įspėja apie išsūkius. Šios dvasios, sumišusios su vietovėmis ir materialiomis talpyklomis, jo paliekamus taip pat gali išpranašauti žmogaus ateities įvykius: gyvenimo trukmę, sėkmę ar šeimos pagausėjimą.

IŠVADOS

Posovietinėje aplinkoje trūkstant resursų medžiotojai, elnių augintojai, prekybininkai bei kaimiškų vietovių gyven-

tojai atsigręžę į taigą ir ieško naujų pragyvenimo šaltinių. Konkurencinė kova dėl taigos teritorijų, jos išteklių ir progų

patirti sėkmę tapo įtampų tarp vietos žmonių lauku. Dėl šių priežasčių abipusiškumu grįsti santykiai tarp žmonių ir įvairių būtybių, sėkmės ir galios troškimas tapo pagrindiniais nuo taigos išteklių priklausančių žmonių atramos taškais. Straipsnyje teigiama, kad galią ir sėkmę galima atskleisti analizuojant žmonių kraštovaizdžio suvokimą, taigos vietovėse išgyvenamas patirtis ir tų vietų panaudojimą. Po sovietinės santvarkos griūties iš valstybinių ūkių oročėnai- evenkai paveldėjo šiaurės elnių ir galiomybę buvusių ūkių žemes naudoti auginimui bei medžioklei. Daugiau nei pusšimtį sovietų valdymo metų žmonės buvo apleidę tose vietovėse gyvenančias dvasias ir nebuvo atliekamos pagarbą išreiškiančios ritualinės apeigos. Dėl šių priežasčių oročėnams- evenkams nuolat tenka išgyventi nesėkmes – susidurti su plėšrūnais, dvasiomis-šeimininkais ir piktomis dvasiomis *arenki*. Medžiotojai ir elnių augintojai patiria, kad senos stovyklavietės, ritualinių praktikų ar tragedijų vietos toliau veikia šiandienos žmogaus gyvenimą. Jeigu atliekami ritualai, o dvasios nepriima dovanų ir nepavyksta užmegzti abipusių mainų santykių su jomis, šios vietos gali būti pavojingos jose įsikūrusiems žmonėms ir neretai jų vengiama. Vieta yra suvokiama kaip savarankiškas veikėjas, kurio patyrimas kinta keičiantis socialinių santykiams bei sėkmės patirčiai.

Ilgai trunkanti žmogaus pragyvenimo veikla tam tikroje vietoje ir paliekami gyvenimo ženklai, tokie kaip stovyklos konstrukcijos, vaikščiojimo takai, laužavietės, ritualinės vietos šiai vietai suteikia naują tapatybę. Žmogaus ir gyvūnų įsi-

buvimą žymi jų sukuriama „gyvenamoji vieta“ *bikit*. Gyvūno *bikit* yra nustatoma pagal ant žemės paviršiaus ar augmenijos jo paliekamus pėdsakus ir ženklus. Tuo tarpu medžiotojai ir gyvūnai varžosi tarpusavyje, bandydami nuslėpti arba atvirai demonstruoti savo buvimą, intencijas, veiksmus ir takus. Medžioklės sėkmę nulemia sugebėjimas savo žinias, įgūdžius ir judėjimą panaudoti prisitaikant prie gyvūno ir jo gyvenamosios vietos. Norėdami išlaikyti savo gerovę tam tikrose vietovėse, medžiotojai bei elnių augintojai bendradarbiauja per kasdienes ritualines praktikas su dvasiomis-šeimininkais bei turi paisyti moralinių įsipareigojimų neįmogiškoms būtybėms. Tačiau dvasios-šeimininkai, palaikydami gyvūnų balansą, riboja medžioklės sėkmę, tad medžiotojai gali jausti resursų trūkumą. Tai gali paskatinti juos imtis tokių agresyvių veiksmų kaip brakonieravimas, kuris suvokiamas kaip moralinių įsipareigojimų gyvūnams ir dvasioms-šeimininkams nepaisymas. Savo ruožtu dvasios tampa pavojingos medžiotojams, nes siekia mainais pareikalauti žmogaus gyvybės ar sveikatos. Šiuo straipsniu siekta pademonstruoti, kad vietos patirtis yra dinamiškas kultūrinis procesas, neatšiejamas nuo sėkmės patirčių bei ambivalentiškų galios santykių. Šios ambivalentiškos patirtys yra nepakankamai atspindėtos kraštovaizdžio antropologinėse studijose. Oročėnų- evenkų galia perteikia jų lankstumą ir sugebėjimą prisitaikyti prie skirtingų taigos vietų, neįmogiškų asmenų, kintančių ekonominių bei politinių aplinkybių, sezoniškumo bei gyvūnų judėjimo taigoje kaitos užsitikrinant pragyvenimo sėkmę.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Žr. Donatas Brandišauskas. *Autochtonų galios sampratos bei raiška: Užbaikalės (Rytų Sibiras, Rusija): Oročėnų–Evenkų atvejo komparatyvinė studija // Logos 67–68. 2011, p. 37–46; 72–82.*
- ² Lauko tyrimai atlikti 2004–2005, 2010, 2011 m. Užbaikalės krašte (Buvusiame Čitos regione bei Buriatijoje). Tyrimus finansavo Wenner Gren (JAV) antropologinių tyrimų fondas bei Lietuvos mokslo tarybos administruojami podoktorantūros stažuotių ir mokslininkų grupių projektai.
- ³ Žr. Barbara Bender. *Introduction: Landscape-meaning and action. // Landscape: Politics and perspectives* (ed.) B. Bender. – Oxford: Berg Publishers Ltd. 1993, Pp. 1-17. Barbara Bender and Margot Wiget. *Contested Landscapes: Movement, Exile and Place.* – Oxford, UK and New York: Berg. . 2001. Eric Hirsch and Michael O’Hanlon. *The Anthropology of Landscape: Perspectives on place and space.* – Oxford: Clarendon Press, 1995. Kent Ryden. *Mapping the Invisible Landscape: Folklore, writing, and the sense of place.* – Iowa: University of Iowa Press, 1993.
- ⁴ Keith Basso. *Wisdom sits in places: Notes on a Western Apache landscape. In Senses of place* (eds.) Feld, S. and K. Basso. – Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press. 1996, p. 55.
- ⁵ Ten pat.
- ⁶ Žr. Tim Ingold. 2000. *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill.* – London: Routledge.
- ⁷ Eadward Casey. *How to get from space to place in fairly short stretch of time: Phenomenological prolegomena. In Senses of place.* (eds.) Feld S. and K. Basso. – Santa Fe, New Mexico: School of American Research Press. 1996, p. 13–52.
- ⁸ Žr. Tim Ingold. *On the social relations of hunter-gatherer band. // The Cambridge encyclopaedia of hunters and gatherers.* (eds.) Lee, R. B. and R. Daly. – Cambridge: Cambridge University Press. 2005, p. 399–411.
- ⁹ Keith Basso. *Wisdom sits in places: Notes on a Western Apache landscape,* p. 54.
- ¹⁰ Apie ligos istorija kraštovaizdyje žr. Piers Vitebsky. *From cosmology to environmentism: Shamanism as local knowledge in a global settings. // Counterworks: Managing the Diversity of Knowledge* (ed.) K. Pardon. – London: Routledge, 1995, p. 182–203. Apie atminties kraštovaizdį (memoryscape) tarp inuitų žr. Mark Nuttall. *Arctic Homeland. Kinship, community and development in Northwest Greenland.* –Toronto: University of Toronto Press. 1992. p. 38-58. Apie pasakojimo ir kraštovaizdžio sąsajas žr. Julie Cruikshank. *The social life of stories: Narrative and knowledge in the Yukon Territory.* – Lincoln: University of Nebraska Press, 1998.
- ¹¹ James Weiner. *The empty place, poetry, space and being among the Foi of Papua New Guinea.* – Bloomington: Indiana University Press, p. 31–32, 1991.
- ¹² Apie žodžių galią žr. Galina Varlamova. *Mirovozenie evenkov: otrazhenie v folklore.* – Novosibirsk: Nauka. 2004, p. 57-63. Dmitrij Zelenin. *Tabu slov u narodov Vostochnoi Evropy i Severnoi Azii. Sbornik Muzeia antropologii i etnografii: 8.* – Leningrad: SMAE, 1929.
- ¹³ Žr. Galina Varlamova. *Mirovozenie evenkov: otrazhenie v folklore,* p. 71–73.
- ¹⁴ Žr. Elena Kureiskaia. *Kak zovut tebia bee? Slovar’ evenkiiskikh imen.* – Krasnoiarisk: LAA. 2000, p. 5.
- ¹⁵ Vera Tsintsius. *Sravnitel’ nii slovar Tunguso-Man’-chzhurskikh iazykov.* – Leningrad: Nauka. T. 1–2. 1975, p. 79.
- ¹⁶ Arkadij Anisimov. *Kosmologicheskie prestavleniia narodov severa.* – Leningrad: Akademi Nauk. 1959, p. 18-20.
- ¹⁷ David G. Anderson. *Tracking the ‘Wild Tungus’ in Taimyr. Identity, ecology, and mobile economies in Arctic Siberia. // Hunters and gatherers in the modern world. Conflict, resistance, and self-determination.* (eds.) Peter P. Schweitzer, Bieseles, M. and R. K. Hitchcock. – New York and Oxford: Berghahn Books. 2000, p. 234.
- ¹⁸ Žr. Galina Varlamova. *Mirovozenie evenkov: otrazhenie v folklore.*
- ¹⁹ Apie medžiotojų varžytuves žr. Shirokogoroff, S. M. *Social organization of the Northern Tungus.* – Shanghai: Commercial Press. 1929, p. 42-43.
- ²⁰ David Harvey. *The Condition of Postmodernity. An enquiry into the origins of cultural change.* – Cambridge, Mass: Basil Blackwell, 1989, p. 238.
- ²¹ Micheal Foucault. *Discipline and Punishment.* – London: Allen Lane, 1977, p. 228.
- ²² Ten pat.
- ²³ Žr. Harvey Feit. James Bay Crees’ Life Projects and Politics: History of place, animal partners and enduring relations. In *In the way of development* (eds.) Blaser M. Feit H. A. and G. Mc

- Rae. – Zed Books: London and NY. 2004, p. 94, and on place-making in Akhil Gupta, A. and James Ferguson. *Culture, Power and Place: Explorations in critical anthropology*. – Durham, NC: Duke University Press, 1997.
- ²⁴ Sergei Shirokogoroff. *Psychomental complex of the Tungus*. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. Ltd. 1935, p. 87.
- ²⁵ Anot prancūzų antropologės A. Lavrillier Amūro krašto evenkai sieja savo šiandienos ekonominį nepreteklių su sovietmečiu negarbingomis dvasiomis žr. Alexandra Lavrillier. *De l'oubli à la reconstructin d'un rituel collectif: L'Īkènipkè des Évenks*. // Slovo 28/29. 2003, p. 169-191.
- ²⁶ Tokie šeimininko khoziain aprašai gali būti randami tiurkų, mandžiūrų bei mongolų kalbinėse grupėse Sibire bei Vidinėje Azijoje. Žr. komparatyvines studijas: Nikolai Alekseev. *Traditsionnye religioznye verovaniia tiurkoiazychnykh narodov*. – Novosibirsk: Nauka, 1992, c. 28–59, c. 76–101. Ilja Gurvich. *Kul'tura severnykh iakutov-olenevodov*. – Moskva: Nauka, 1977. Dmitrii Zelenin. *Tabu slov u narodov Vostochnoi Evropy: istoriia, struktura i sotsialnye funktsii*. – Novosibirsk: Nauka, 1929. Bernard Petri. *Okhota i olenevostvov tuturskikh Tungusov v sviazi s organizatsieiokhotkhoziaistva*. – Irkutsk, 1930.
- ²⁷ Žr. Vera Tsintsius. *Sravnitel' nii slovar Tunguso-Man'chzhurskikh jazykov*. – Leningrad: Nauka, c. 51.
- ²⁸ Sergei Shirkogoroff. *Psychomental Complex of the Tungus*. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. Ltd. 1935, p. 137-138.
- ²⁹ Ten pat, p. 139.
- ³⁰ Anatolij Mazin, I. *Traditsionnye verovaniia i obriady evenkov-orochonov (Kon. XIX–nach. XX vv.)*. – Novosibirsk: Nauka. 1984, p. 43.
- ³¹ *Traditsionoe mirovozenie tiurkov Iuzhnoi Sibiri: Chelovek i obschestvo*. Parengė L'vova, E. L., Oktiabrskaiia, I.V. Sagalaev, A. M. ir M. S. Usmanova. – Novosibirsk: Nauka. 1989, p. 10–12.
- ³² Ten pat.
- ³³ Žr. Agniezhka Halemba, A. E. *The Telengits of Southern Siberia*. – London, New York: Routledge Press, 2007. Jordan, P. *Material Culture and Sacred Landscape: The Anthropology of the Siberian Khanty*. – London: Rowman and Littlefield, 2003.
- ³⁴ Žr. Howard Morphy. *Landscape and the reproduction of the ancestral past*. // *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Place and Space*. (eds.) Hirsch E. and M. O'Hanlon. – Oxford: Clarendon Press, 1995. p. 184-209. Fred Myers. *Pintupi country, Pintupi self, sentiment, place, and politics among Western Australian society*. – Washington: Smithsonian Institution Press, 1986. Miriam Kahn. *Stone-Faced Ancestors: The spatial anchoring of myth in Wamira, Papua New Guinea*. // *Ethnology*. 29, (1) Jan, 1990. P. 51-66. Irwin Hallowell. *Ojibwa ontology, behaviour, and world view*. // *Culture in History: Essays in Honour of Paul Radin*. (ed.) S. Diamond. – New York: Columbia University Press. 1960, p. 19–52.
- ³⁵ Žr. Tim Ingold. *The Perception of the Environment: Essays in Livelihood, Dwelling and Skill*. – London: Routledge. 2000, p. 142.
- ³⁶ Mumio, Užbaikalėje žinomas kaip *akmens aliejus*, yra plačiai Sibire paplitęs vaistas nuo daugelio ligų, randamas uolų plyšiuose.
- ³⁷ Sergej Shirokogoroff. *Psychomental Complex of the Tungus*. – London: Kegan Paul, Trench, Trubner and Co. Ltd. 1935, p. 149-150.
- ³⁸ Ten pat, p. 149–150, 160, 164–165, 180, 188–198.